

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ**

**СОЦІАЛЬНА ТА ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА:
словник фахових термінів**

2016

УДК
ББК

Укладачі: Совгіра С. В., Душечкіна Н. Ю.

Рецензенти:

Денисик Г. І. – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, академік Вищої школи;

Петрук В. Г. – доктор технічних наук, професор, професор кафедри екології та екологічної безпеки, директор Інституту екологічної безпеки та моніторингу довкілля Вінницького національного технічного університету, заслужений природоохоронець України;

Ткач Є. Д. – кандидат біологічних наук, завідувач лабораторії екологічної оцінки агротехнологій і біорізноманіття агроєкосистем Інституту агроєкології і природокористування НААН України.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
природничо-географічного факультету
Протокол №2 від 28 вересня 2016 р.*

Соціальна та екологічна безпека : словник фахових термінів / [укл. Совгіра С. В., Душечкіна Н. Ю.]. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2016. – 56 с.

Словник є узагальненням найуживаніших та найновіших термінів по соціальній та екологічній безпеці. Видання розраховане на студентів, які вивчають дисципліни екологічного спрямування; учителів; спеціалістів екологічних організацій, позашкільних навчальних закладів та викладачів навчальних закладів, де вивчаються дисципліни «Соціальна та екологічна безпека», «Основи екології», «Загальна екологія», «Охорона природи», «Радіоекологія».

Передмова

Характерною рисою сучасного періоду розвитку суспільства є зміна домінуючої державної форми власності, перехід до демократичної системи та економічних ринкових відносин. Людина, її життя та безпека визнано найвищою соціальною цінністю. Україна підтримала концепцію ООН про сталий розвиток суспільства, де пріоритетним є право кожної людини на надійну безпеку.

У сучасних умовах соціального розвитку, безпека життя та діяльності людини обумовлена необмеженою кількістю чинників, що впливають на організм, постійно змінюючись в чисельності та силі прояву, в часі і просторі, а також на пряму залежить від можливостей людини та існуючих систем захисту. Надзвичайні ситуації техногенного, природного, соціального та виробничого характеру призводять до людських втрат, значних економічних збитків та завдають шкоди навколишньому середовищу. Ось чому, стратегічним, має бути принцип комплексного вирішення питань безпеки, як однієї із складових якості суспільного життя людини. Державна політика України в галузі безпеки має бути спрямована на забезпечення духовного, психічного, фізичного та соціального здоров'я населення.

Необхідність вирішення питання безпеки зумовлює формування цілісної системи знань з проблем управління безпекою діяльності людини. Такі знання необхідні для прийняття за будь-яких умов обґрунтованих рішень щодо безпеки на рівні людини, колективу, підприємства, організації, установи, галузі, регіону й суспільства в цілому. Для отримання уявлень про соціальну й екологічну безпеку авторами словника узагальнено й систематизовано основну термінологію змісту предмету.

АВАРІЯ – небажана подія, що виникає внаслідок господарської діяльності: вихід з ладу або пошкодження механізму, машини, агрегату, транспортного засобу або споруди, що супроводжується порушенням виробничого процесу або функціонування механічної системи та пов'язаний з небезпекою для життя людей, матеріальними збитками і зазвичай, завдає шкоди довкіллю. Аварія – неминучий супутник науково-технічного прогресу, коли в господарський обіг залучається дедалі більша кількість природних ресурсів, енергії, використовуються дедалі складніші технологічні системи. З підвищенням обсягу енергії, яку споживає людство, зростає кількість аварій.

АВАРІЙНА СИТУАЦІЯ – різновид небезпечної ситуації, що об'єктивно вимагає термінових і правильних превентивних заходів.

АДАПТАЦІЯ (від лат. *adapto* – пристосовую) – зміна параметрів чутливості аналізаторів, пристосування їх до подразників (наприклад, око адаптується при сприйманні віддаленого об'єкта завдяки механізмам акомодатії та конвергенції). Соціально-психологічна А. особистості в групі чи колективі забезпечується завдяки функціонуванню певної системи механізмів (рефлексії, емпатії, прийому соціального зворотного зв'язку тощо).

АДАПТАЦІЯ СОЦІАЛЬНА – процес і результат активного пристосування індивіда, шара, групи до умов соціального середовища, до суспільних умов життя, що змінюються або що вже змінилися. У А. с. виділяють дві форми: а) активну, коли суб'єкт прагне впливати на середу з метою її зміни (наприклад, зміни цінностей, форм взаємодії і діяльності, які він повинен освоїти); б) пасивну, коли суб'єкт не прагне до такого впливу і зміни. Показниками успішної А. с. виступає високий соціальний статус індивіда (шара, групи) в даному середовищі, його психологічне задоволення цим середовищем загалом і його найбільш важливими елементами (зокрема, задоволення роботою, її умовами і змістом, винагородою, організацією). Показниками низької А. с. є переміщення суб'єкта в іншу соціальне

середовище (текучість кадрів, міграція, розлучення), аномія і поведінка, що відхиляється. Успішність А. с. залежить від характеристики середовища і суб'єкта.

АКТИВНІСТЬ СОЦІАЛЬНА (від лат. *activus* – діяльний) – свідомо, цілеспрямована діяльність людини, орієнтована як на перетворення об'єктивних соціальних умов, так і на формування соціальних якостей власної особистості (активної життєвої позиції).

АЛКОГОЛІЗМ (від арабського *al-kuhl* – тонкий порошок) – хронічне захворювання, яке розвивається в результаті систематичного вживання спиртних напоїв, і яке проявляється у фізичній і психічній залежності від алкоголю, що веде до соціальної і психологічної деградації особистості.

АНАЛІЗ РИЗИКУ – це систематичне використання інформації про ризик, порівняння його з прийнятним ризиком, обґрунтування раціональних заходів захисту.

АНТИСУСПІЛЬНІ ЯВИЩА – явища соціального життя, які знаходяться у протиріччі із загальноприйнятими нормами моралі і гуманізму.

АТЕСТАЦІЯ РОБОЧИХ МІСЦЬ ЗА УМОВАМИ ПРАЦІ – комплексна оцінка всіх факторів виробничого середовища й трудового процесу, соціально-економічних факторів, які впливають на здоров'я і працездатність працівника в процесі трудової діяльності.

Б

БЕЗПЕКА – відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю ушкодження. Стан захищеності особи та суспільства від ризику зазнати шкоди (ДСТУ 2293–99).

БЕЗПЕКА ВИРОБНИЧОГО ПРОЦЕСУ – здатність виробничого процесу відповідати вимогам безпеки праці під час його тривання в умовах, установлених нормативно-технічною документацією.

БЕЗПЕКА ВИРОБНИЧОГО УСТАТКУВАННЯ – здатність устаткування зберігати безпечний стан при виконанні заданих функцій в певних умовах протягом установленого часу.

БЕЗПЕКА В ПРИРОДОКОРИСТУВАННІ – сукупність умов, що забезпечують мінімальний несприятливих вплив природи та технологічних процесів її опанування на здоров'я людей. Безпека в природокористуванні розглядається в межах усіх форм галузевого природокористування та в області прямого й опосередкованого впливу на людину (глобально, регіонально і локально).

БЕЗПЕКА ПРАЦІ – стан умов праці, за якого відсутній виробничий травматизм.

БЕЗПЕКА УМОВ ПРАЦІ – стан умов праці, за яких вплив на працівника небезпечних і шкідливих виробничих факторів виключено або дія шкідливих виробничих факторів не перевищує гранично допустимих рівнів.

БІДНІСТЬ – показник прибутку сім'ї (або людини, що окремо мешкає) з урахуванням числа її членів, віку її голови і кількості дітей до 18 років, відповідає мінімальному рівню споживання. Б. визначається як нестача коштів, прибутків, покликаних задовольняти матеріальні і інші потреби людей. Бідні або незаможні люди, чий місячний прибуток на одного члена сім'ї менше мінімального споживчого кошика (мінімального споживчого бюджету) або рівний мінімальній заробітній платі. У 90-і роки в Росії системна криза зумовила необхідність користуватися в рішенні задач соціального захисту населення показником мінімальної заробітної плати, а не прожиткового мінімуму. Рівень Б. в суспільстві використовується для встановлення розміру мінімальної заробітної плати, пенсій, допомог, стипендій, кошторису витрат на кількість громадян в будинках для старезних, інвалідів, дітей в дитячих будинках і будинках дитини, хворих в лікарнях, засуджених у виправничо-трудовах установах. Оскільки нині в нашій країні низький прожитковий мінімум, то і вказані витрати на потреби

гостро потребуючих груп і верств населення вкрай низькі в порівнянні з аналогічними витратами в розвинених країнах.

БІОЛОГІЧНА АВАРІЯ – аварія, що супроводжується поширенням небезпечних біологічних речовин в об'ємах, які створюють небезпеку для життя і здоров'я людей, для сільськогосподарських тварин і рослин, а також спричиняють шкоду довкіллю.

БІОЛОГІЧНО-СОЦІАЛЬНА НАДЗВИЧАЙНА СИТУАЦІЯ – стан, при якому в результаті виникнення джерела біологічно-соціальної надзвичайної ситуації на певній території порушуються нормальні умови життя і здоров'я людей, існування сільськогосподарських тварин і рослин, виникає загроза життю і здоров'ю людей, широкого розповсюдження інфекційних захворювань, втрати сільськогосподарських тварин і рослин.

БІОСФЕРА – нижня частина атмосфери, вся гідросфера і верхня частина літосфери Землі, які заселені живими організмами, «область існування живої речовини» (В. І. Вернадський); оболонка Землі, в якій сукупна діяльність живих організмів виявляє себе як геохімічний фактор планетарного масштабу. Біосфера – найбільша (глобальна) екосистема Землі – область системної взаємодії живої та неживої речовин на планеті.

Біосфера є відкритою системою, що здатна самоорганізовуватися та активно перетворювати речовинний та енергетичний потенціал літосфери, гідросфери й атмосфери завдяки неупинній діяльності живих організмів.

Учення про біосферу В. І. Вернадського посідає одне з центральних місць у сучасному природознавстві, в науці загалом. Воно розкриває закономірності історичного розвитку біосфери Землі, що є вкрай необхідним підґрунтям для прогнозування напрямів її подальшого розвитку за умови становлення ноосфери.

В

ВАЖКІСТЬ ПРАЦІ – характеристика трудового процесу, що відображає переважно навантаження на опорно-руховий апарат і

функціональні системи організму (серцево-судинну, дихальну та ін.), що забезпечують його діяльність. Важкість праці характеризується фізичним динамічним навантаженням, масою вантажу, що піднімається і переміщується, загальним числом стереотипних робочих рухів, розміром статичного навантаження, робочою позою, ступенем нахилу корпусу, переміщенням у просторі.

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ (в соціальній роботі) – взаємообмін емоціями, динамічна взаємодія; корективний, поведінковий зв'язок, що встановлюється соціальним працівником з клієнтом. Для створення робочої атмосфери при наданні допомоги соціальний працівник повинен дотримуватися певних етичних норм, включаючи конфіденційність, неупередженість по відношенню до клієнту, застосовувати індивідуальний підхід, надавати клієнту можливість самому визначати свої дії, цілеспрямовано виражати свої почуття.

ВЗАЄМОДІЯ СОЦІАЛЬНА – взаємний вплив різних сфер, явищ і процесів, осіб або спільностей, який здійснюється за допомогою соціальної діяльності. Розрізняють взаємодію зовнішню (між відособленими об'єктами) і внутрішню (всередині окремого об'єкта між його елементами). Якщо соціальну роботу розглядати як систему, то взаємодія між її складовими елементами (суб'єктом, об'єктом тощо) буде внутрішньою, а її взаємодія з іншими системами (економічною, політичною тощо) зовнішньою.

ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ ФАКТОРІВ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА – сила, з якою зміна одного фактору впливає на інші фактори.

ВІЙСЬКОВІ ФАКТОРИ – фактори, обумовлені роботою військової промисловості (транспортуванням військових матеріалів та обладнання, випробовуванням зброї та її знищенням, функціонуванням військових об'єктів і всього комплексу військових засобів у разі воєнних дій) [26].

ВІДДІЛ ОХОРОНИ ПРАЦІ ТА ТЕХНІКИ БЕЗПЕКИ – функціональний підрозділ організації, який має забезпечувати безпеку та

належні умови праці на кожному робочому місці. Організує й координує роботу з охорони праці в організації: контролює додержання законодавчих та інших нормативно-правових актів з охорони праці працівників організації; вдосконалює профілактичну роботу з попередження виробничого травматизму, професійних захворювань і поліпшення умов праці; консультує роботодавців і працівників з питань охорони праці; аналізує показники щодо виробничого травматизму та професійних захворювань; узгоджує проектну документацію, що розробляється в організації, у частині додержання в ній вимог з охорони праці; аналізує й узагальнює пропозиції щодо поліпшення умов праці; складає звітність про рівень охорони праці.

ВИРОБНИЧА САНІТАРІЯ – система організаційних та технічних заходів, спрямованих на усунення потенційно небезпечних факторів і запобігання професійним захворюванням та отруєнням.

ВИРОБНИЧА ТРАВМА – травма, отримана працівником на виробництві та викликана невиконанням вимог безпеки праці.

ВИРОБНИЧЕ СЕРЕДОВИЩЕ – середовище, де людина здійснює свою трудову діяльність.

ВИРОБНИЧИЙ ТРАВМАТИЗМ – сукупність виробничих травм.

ВИТРАТИ ВИРОБНИЦТВА – сукупність витрат живої праці й праці, вичевленої в засобах виробництва, на всіх стадіях створення продукції. Розрізняють поточні витрати, що здійснюються неперервно і в процесі виробництва постійно відновлюються, та одноразові – у формі вкладення коштів у виробничі фонди до початку виробництва.

ВНУТРІШНІ ЗАГРОЗИ – викликані надзвичайними ситуаціями техногенного і природного характеру, а також терористичними діями, диверсіями, хуліганськими вчинками та халатністю.

ВСЕСВІТНЯ ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ – прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року як задачу, до виконання якої повинні прагнути всі народи, всі держави і громадські організації, віддаючи пріоритет заохоченню і розвитку поваги до прав

людини і основних свобод (див. також Свободи демократичні) для всіх, без виключення рас, статей, мов, релігій, політичних і інших переконань, національного або соціального походження, майнового або іншого положення. Як такі права В.д.п.л. сформулювала: право на життя, свободу і особисту недоторканість; свободу від рабства і підневільного стану; свободу від тортур або жорстокого, негуманного або принижуючого достоїнство поводження і покарання; свободу від довільного арешту, затримання або вигнань; право на справедливий і прилюдний розгляд незалежним і неупередженим судом, право вважатися невинним, доки провина не буде встановлена; свободу від довільного втручання в особисте і сімейне життя, довільного посягання на недоторканість житла і кореспонденції; свободу пересування і вибору місця проживання, право на притулок; право на громадянство; право одружуватися і засновувати сім'ю; право володіти майном; свободу думки, совісті і релігії; свободу переконань і їх висловлення; право на свободу мирних зборів і асоціацій; право брати участь в управлінні країною і право рівного доступу до державної служби. В.д.п.л. містить також виклад економічних, соціальних і культурних прав, таких, як право на соціальне забезпечення, право на труд, відпочинок і дозвілля, право на життєвий рівень, необхідний для підтримки здоров'я і добробуту, право на освіту, право на участь в культурному житті суспільства. Разом з тим в В. д. п. л. підкреслюються обов'язки кожної людини перед суспільством, його моральний борг визнавати і поважати права і свободи інших людей принципи демократичного суспільства. На основі принципів В. д. п. л. ООН прийняла ряд документів (договорів), що мають не рекомендаційний (як Декларація), а обов'язковий характер для держав, що їх підписали. В. д. п. л. і прийняті на її основі документи (договори) є найважливішим юридичним, політичним і моральним чинником, що сприяє більш ефективному здійсненню соціальної політики, рішенню задач соціального захисту людей.

ВТОМЛЮВАНІСТЬ – зрушення у фізіологічному стані організму людини внаслідок щойно виконаної фізичної або розумової праці.

Г

ГАРАНТІЇ СОЦІАЛЬНІ – матеріальні і духовні засоби, юридичні акти, що забезпечують реалізацію прав людини в сучасному співтоваристві, окремій країні. Г. с. розповсюджуються, насамперед, на право людини на життя, особисту безпеку, на власність і її захищеність законом, на вільнодумство, свободу совісті та ін. Донедавна в нашій країні Г. с. охоплювали також право на труд, відпочинок, житло, безкоштовну освіту і безкоштовну медичну допомогу. У умовах формування ринкових відносин Г. с. зазнають змін в напрямі обґрунтування соціально-гарантованого мінімуму для всіх категорій населення, обґрунтування пільг і переваг окремим групам громадян країни.

ГІГІЄНА ПРАЦІ – галузь профілактичної медицини, що вивчає умови та характер праці, її вплив на здоров'я, функціональний стан людини; розробляє наукові основи гігієнічної регламентації факторів виробничого середовища й трудового процесу, практичні заходи, спрямовані на профілактику їх шкідливої і небезпечної дії на працівників.

ГІГІЄНІЧНІ ФАКТОРИ – згідно двохфакторній теорії Герцберга – це фактори середовища, що оточує людину. Їх відсутність може викликати незадоволення, але не може мотивувати поведінку.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ – комплекс проблем, що торкаються життєвих інтересів народів і людства, що вимагають колективних зусиль, конструктивних рішень держав і всієї світової спільноти. Це проблеми забезпечення міцного миру, недопущення термоядерної війни, збереження природного середовища, гарантованого забезпечення жителів Землі продовольчими, енергетичними, сировинними ресурсами та ін. Г. п. с. – це закономірний результат розвитку відносин між людиною і природою, соціального прогресу суспільства загалом. Для рішення Г. п. с. потрібна не тільки творча співпраця в масштабах всієї планети, але і свідомий облік цього чинника при прийнятті конкретних рішень на всіх

рівнях управління. Рішення Г. п. с. – найважливіший чинник соціальної захищеності всього населення.

ГОЛОД – соціальне лихо, що виявляється в двох формах: явній (абсолютній) і прихованій (відносній); недоїдання, відсутність життєво важливих компонентів в раціоні харчування.

ГРУПА СОЦІАЛЬНА – стійка група людей, що займає певне місце і що грає властиву їй роль в суспільному виробництві. Це класи, інтелігенція, службовці, люди розумового і фізичного труда, населення міста і села. Відмінності між Г. с. мають місце передусім в області економіки, політики, утворення, прибутків, умов життя. Критеріями ж виділення несоціальних, суспільних груп (демографічних – молодь, жінки, пенсіонери та ін.) і спільностей (націй, народності й тощо.) є відмінності статеві, вікові, расові, етнічні та ін. Не будучи в суворому значенні слова відмінностями соціальними, ці природні відмінності в класових товариствах набувають характеру соціальних відмінностей (наприклад, положення в суспільстві чоловіків і жінок тощо.).

ГРУПИ ВЗАЄМОДОПОМОГИ – формальні або неформальні організації людей, що мають загальні проблеми і що зустрічаються регулярно невеликими групами для надання допомоги один одному, емоційної підтримки, обміну інформацією тощо

ГРУПИ РИЗИКУ – особи (контингент), що мають підвищений ризик у відношенні СНІДу: повії, гомосексуалісти, наркомани, венеричні хворі тощо.

Д

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА – негативні форми поведінки, вияв етичних вад, відхилення від норм моралі, права, форма етичного зла. Одна з гострих проблем, з якими доводиться мати справу соціальним працівникам різних спеціалізацій.

ДЕРЖАВНІ МІЖГАЛУЗЕВІ Й ГАЛУЗЕВІ НОРМАТИВНІ АКТИ ПРО ОХОРОНУ ПРАЦІ – правила, стандарти, норми, положення, інструкції та інші документи, яким надано чинність правових норм, обов'язкових для виконання.

ДІЯ – основний елемент у структурі діяльності. Суб'єкта спонукає до дії певний мотив (або сукупність мотивів). Кожна Д. спрямована на досягнення певної мети суб'єкта. Предмет Д. може бути не лише матеріальним, а й ідеальним, зокрема, у пізнавальних діях, які спрямовані на збагачення знань суб'єкта, або в комунікативних діях, орієнтованих на передачу інформації іншому суб'єкту.

ДІЯ СОЦІАЛЬНА – усвідомлена дія людини, звичайно викликана його потребами, яка пов'язана з діями іншої людини або інших людей, зорієнтована на їх поведінку, впливає на них і, в свою чергу, випробовує вплив поведінки інших. У вченні про Д. с. особливо великий внесок вніс М. Вебер. Воно отримало подальший розвиток в сучасній соціології (феноменологія, функціоналізм і інші напрями). Д. с. включає в себе: суб'єкт, середовище або «ситуацію»; орієнтацію суб'єкта на умови середовища, на «ситуацію»; орієнтацію суб'єкта на другого (або інших).

ДІЯЛЬНІСТЬ – одна з основних категорій психологічної науки. Предметом психології є саме цілісна Д. суб'єкта у різних формах та видах, у її філогенетичному, історичному та онтогенетичному розвитку. Основною, генетично вихідною, є зовнішня, предметна Д., яка породжує усі види внутрішньої психічної Д. Д. включає дії та операції як складові одиниці, що співвідносяться з потребами, мотивами, цілями. Діяльність – будь-який технічний, промисловий або господарський проект, законодавче положення, політичний акт, програма або розробка, що стосується людини і оточуючого її середовища.

ДЖЕРЕЛО ЗАГРОЗ – будь-яка діяльність або стан довкілля, що здатні призвести до реалізації загрози і появи в навколишньому середовищі уражаючих факторів.

ДЖЕРЕЛО ТЕХНОГЕННОЇ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ – небезпечна техногенна подія, внаслідок якої на об'єкті, певній території або акваторії виникла техногенна надзвичайна ситуація.

ДЖЕРЕЛО БІОЛОГІЧНО-СОЦІАЛЬНОЇ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ – особливо небезпечна або широко розповсюджена інфекційна захворюваність людей, сільськогосподарських тварин і рослин, в результаті яких на певній території виникла або може виникнути біологічно-соціальна надзвичайна ситуація.

ДЖЕРЕЛО ЗБУДНИКА ІНФЕКЦІЙНОЇ ХВОРОБИ – організм зараженої людини або тварини, в якому триває природний процес зберігання, розмноження і виділення у зовнішнє середовище збудника інфекційної хвороби.

ДОБРОБУТ – забезпеченість населення необхідними для життя матеріальними, соціальними, духовними благами, тобто предметами, послугами і умовами, що задовольняють певні людські потреби. Залежить від рівня розвитку виробничих сил, характеру виробничих відносин, міри розвитку суспільства загалом. Д. виражається системою показників, що характеризують рівень життя.

ДОМІНАНТА (від лат. *dominans* – пануючий) – явище психічного зосередження навколо певного питання, проблеми, ідеї тощо, що характеризується спрямованістю уваги, волі, мислення саме на аналіз, розв'язання цієї проблеми.

ДОПУСТИМИЙ РИЗИК – це ризик, який у конкретній ситуації вважається допустимим до рівня, прийнятого у суспільстві, виходячи з економічних і соціальних чинників.

ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНА ПОДІЯ – транспортна аварія, що виникла у процесі дорожнього руху за участю транспортного засобу і призвела до загибелі людей і (або) спричинила потерпілим тяжкі тілесні ушкодження, псування транспортних засобів, шляхів, споруд, вантажів або іншу матеріальну шкоду.

E

ЕГОЦЕНТРИЗМ (від лат. ego – я; centrum – центр) – специфічна орієнтація духовного світу людини на саму себе, на своє «я»; небажання і невміння бачити інших людей.

ЕКЗОГЕННИЙ (від гр. exo – назовні і genos – рід, походження) – стан, породжений зовнішніми причинами, що лежать за межами організму, на відміну від ендогенного.

ЕКОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНА – галузь науки, що вивчає стосунки між людськими співтовариствами і навколишнім географічним, просторовим, соціальним і культурним середовищем, прямий і побічний вплив виробничої діяльності на навколишнє середовище, екологічний вплив антропогенних, особливо урбанізованих, ландшафтів, інших екологічних чинників на фізичне і психічне здоров'я людини, генофонд людських популяцій тощо.

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА – компонент національної безпеки, що забезпечує захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства, докiлля та держави від реальних або потенційних загроз, що створюються антропогенними чи природними чинниками стосовно навколишнього середовища. Гарантується законодавчими актами держави.

Екологічна безпека може бути розглянута в глобальних, регіональних, локальних і умовно точкових межах, у тому числі в межах держав і будь-яких їхніх підрозділів. Фактично вона характеризує геосистеми (екосистеми) різного ієрархічного рангу – від біогеоценозів (агро-, урбоценозів) до біосфери загалом. Екологічна безпека обмежена часом й розмірами акцій, що проводяться в її межах: короткочасна дія може бути відносно безпечною, а довготривала – небезпечною, локальні зміни майже нешкідливі, а широкомасштабні – фатальними.

Екологічна безпека – це сукупність певних властивостей навколишнього середовища і створюваних цілеспрямованою діяльністю людини умов, за яких з урахуванням економічних, соціальних чинників і науково обґрунтованих допустимих навантажень на об'єкти біосфери

утримуються на мінімально можливому рівні ризику антропогенний вплив на навколишнє середовище і негативні зміни, що відбуваються в ньому, забезпечується збереження здоров'я життєдіяльності людей і виключаються віддалені наслідки цього впливу для теперішнього і наступних поколінь. Першочерговими постають питання збереження генофонду людства, виживання, забезпечення права на життя і сприятливе природне середовище.

Об'єктами екологічної безпеки є все, що має життєво важливе значення для суб'єктів безпеки: права, матеріальні та духовні потреби особистості, природні ресурси та довкілля як матеріальної основи державного та суспільного розвитку.

Суб'єктами екологічної безпеки є індивідуум, суспільство, біосфера, держава.

ЕКОЛОГІЧНИЙ НОРМАТИВ

1) обов'язкові границі збереження структури і функції екосистеми деякого ієрархічного рівня – від елементарного біогеоценозу до біосфери загалом, а також усіх екологічних компонентів, що враховуються під час господарської діяльності;

2) ступінь максимально припустимого втручання людини в екосистеми, що гарантує збереження екосистем бажаної структури та динамічних якостей. Указані границі визначаються як бажаними для людини станами екосистем (фазами їхньої сукцесії чи дегресії), їхньою соціально-біологічною витривалістю, так і господарськими міркуваннями.

3) ступінь максимально допустимого втручання людини в екосистеми, яка забезпечує збереження екосистем бажаної структури і динамічних якостей.

4) величина антропогенного навантаження, розрахована на підставі екологічних регламентів та отримала правовий статус; має тимчасовий характер, обумовлений рівнем розвитку науки, технології та економіки.

ЕКОЛОГІЧНЕ НОРМУВАННЯ – процес визначення границь допустимих антропогенних навантажень на екосистеми; правове

регулювання суб'єкт-об'єктних відносин, що характеризуються активністю дій. Нормування антропогенно-техногенних навантажень на екосистеми здійснюється з метою збереження їхнього відносно стійкого стану – не відбувається руйнування механізму їхніх еко- та ресурсовідтворювальних властивостей. Збереження стійкого стану має на меті:

а) управління речовинно-енергетичними зв'язками; неперевищення допустимих величин вмісту антропогенних сполук і енергії в екосистемах;

б) управління просторовими взаємозв'язками; оптимальне сполучення різних видів господарського використання чи поєднання кількох функціональних видів природно-техногенних екосистем [26, 29].

ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА – це науковий напрямок, що вивчає взаємозв'язки між процесами техногенної зміни природного середовища і політичними процесами в житті суспільства, як в регіональному, так і в глобальному вимірі. Екологічна політика являє собою теоретичну систему політичних, економічних, юридичних та інших заходів, спрямованих на врегулювання стану навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів на будь-якій території або світу загалом (глобальна політика) [29].

Наукові дослідження у сфері екологічної політики, цілеспрямовані практичні заходи з боку держави, громадських організацій, юридичних і фізичних осіб. Головною метою є розв'язання проблеми коеволюції біосфери та суспільства, можливості їхньої безконфліктної взаємодії.

Центральне місце в процесі формування загальної концепції екологічної політики посідають проблеми створення ефективних механізмів регулювання як найважливішого засобу політики у сфері природокористування, за допомогою яких реалізуються її соціальні, економічні та власне політичні начала. Практична реалізація екологічної сфери державної політичної діяльності, яка сьогодні практично в усіх країнах розглядається не тільки як найважливіша умова підтримання необхідної якості оточуючого середовища життя, екологічної рівноваги у природі і

раціонального використання її ресурсів, але й як самостійна сфера суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією національних і глобальних цілей, соціально-економічного розвитку сучасного суспільства.

ЕКОЛОГІЧНИЙ РИЗИК

1. Імовірність порушення стійкості системи навколишнього середовища через господарську чи іншу діяльність людини, тобто перевищення еколого-економічного потенціалу.

2. Імовірність збільшення смертності або кількості захворювань людей при підвищенні концентрації певного забруднювача чи суми забруднювачів в навколишньому середовищі або порушенні яких-небудь характеристик цього середовища (наприклад, збільшення дози ультрафіолетового випромінювання).

3. Ризик, обумовлений впливами і навантаженнями на середовище існування, екологічними порушеннями, новими та існуючими джерелами впливів на об'єкти, що охороняються.

4. Імовірність небажаних наслідків того чи іншого рішення у глобальній, регіональній або локальній експлуатації природних ресурсів і в процесі використання природних умов, функціонування споруд, технологічних ліній тощо, які споживають ці ресурси в межах і за межами нормативного терміну їхньої роботи.

ЕКОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ЗАГРОЗ – фактори, обумовлені причинами природного характеру (несприятливими для життя людини, тварин, рослин кліматичними умовами, фізико-хімічними характеристиками ґрунту, води, атмосфери і функціональними характеристиками екосистем; природними лихами і катастрофами тощо).

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ – результативність економічної діяльності, реалізації економічних програм і заходів, що характеризується відношенням економічного ефекту до витрат ресурсів, які зумовили одержання цього результату.

ЕКОНОМІЧНЕ СТИМУЛЮВАННЯ – система організаційно-економічних заходів, спрямованих на розвиток господарської діяльності й підвищення її ефективності через забезпечення матеріальної заінтересованості працюючих та колективів підприємств у результатах діяльності.

ЕНДОГЕННИЙ (від гр. endon – всередині і genos – рід, походження) – стан, породжений причинами, що лежать у внутрішньому середовищі організму; виникає в результаті схильності організму, а не зовнішніх впливів, на відміну від екзогенного.

ЕФЕКТ – різниця результату і витрат, приведених до спільної одиниці виміру.

Ж

ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ – спосіб існування, що включає щоденне життя, зокрема роботу, а також всі види відпочинку людини.

З

ЗАГРОЗА – це природне чи техногенне явище з прогнозованими, але неконтрольованими небажаними подіями, що можуть у певний момент часу в межах даної території завдати шкоду здоров'ю людей, спричинити матеріальні збитки, руйнувати довкілля.

Таким чином, термін «загроза» відображає можливість виникнення деяких умов технічного, природного, економічного або соціального характеру, при наявності яких можуть наступити несприятливі події та процеси (наприклад, техногенні катастрофи на промислових підприємствах або стихійні лиха, економічні або соціальні кризи тощо).

Загрози життєво важливим інтересам держави, суспільства, народу (громадянина), що призводять до порушення нормальних умов життя і діяльності населення, можуть мати *зловмисний* і *незловмисний* характер і

поділяються на *зовнішні* та *внутрішні*. Вони виникають за надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру, а також під час воєнних конфліктів.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНЕ – система заходів, пов’язаних із задоволенням специфічних потреб літніх людей, престарілих та інвалідів, направлених на відновлення і збереження їх соціальних зв’язків і відносин, активне сприяння у здійсненні, захисті і охороні прав цих категорій населення.

ЗАСІБ ЗАХИСТУ – засіб, застосування якого виключає або знижує дію на одного чи кількох працівників небезпечних і/або шкідливих виробничих факторів.

ЗАСІБ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАХИСТУ – засіб, призначений для захисту одного працівника (ГОСТ 12.0.002–80).

ЗАСІБ КОЛЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ – засіб, призначений для одночасного захисту двох і більше працівників (ГОСТ 12.0.002–80).

ЗБИТОК – фактичні або можливі економічні і соціальні втрати (відхилення здоров’я людини від середньостатистичного значення, тобто його хвороба або навіть смерть; порушення процесу нормальної господарської діяльності; втрата того чи іншого виду власності і т. д.) і/або погіршення природного середовища внаслідок змін в оточуючому людину середовищі, що виникають в результаті якихось подій, явищ, дій.

ЗДОРОВИЙ ОБРАЗ ЖИТТЯ – спосіб життєдіяльності, який передбачає дотримання режиму труда і відпочинку, збалансоване харчування, відмову від шкідливих звичок, дотримання гігієнічних вимог, здійснення профілактичних заходів, своєчасне звернення до лікарів у разі хвороби тощо.

ЗДОРОВ’Я (ЛЮДИНИ) – стан повного фізичного, духовного, біологічного та психічного благополуччя, за якого функції всіх органів і системи організму людини урівноважені з навколишнім середовищем,

відсутні будь-які захворювання або хворобливий стан і фізичні дефекти (за визначенням ВООЗ) .

ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ – 1) стан, протилежний хворобі, повнота життєвих виявів людини; 2) стан повного фізичного, духовного і соціального добробуту, а не тільки відсутність хвороби або фізичних дефектів; 3) природний стан організму, який характеризується його зрівноваженістю з навколишнім середовищем і відсутністю яких-небудь хворобливих змін; 4) стан оптимальної життєдіяльності індивіда, спільності, наявності передумов і умов їх всебічної і довготривалої активності в соціальній практиці; 5) кількісно-якісна характеристика стану життєдіяльності людини або соціальної спільності. Здоров'я соціальної спільності, групи відображають наступні соціально-демографічні показники: народжуваність, смертність, середня тривалість життя, захворюваність, травматизм, рівень фізичного розвитку та ін. Здоров'я окремої людини фіксується різними діагностичними методами і засобами, і характеризується повнотою прояву життєвих сил, відчуттям життя, всебічністю соціальної активності, цілісністю і гармонійністю розвитку особистості. Стан З.н. зумовлюється багатьма чинниками: суттю суспільно-політичного ладу, соціальною політикою, рівнем санітарно-гігієнічної культури, специфікою звичаїв і традицій різних груп населення, умовами труда і побуту, рівнем добробуту, соціальним забезпеченням, характером міжособистісних відносин, станом навколишнього середовища, розвитком охорони здоров'я і медицини. Крім соціальних і біологічних чинників З.н. багато в чому визначається суб'єктивним відношенням людини до свого здоров'я і здоров'ю навколишніх людей, його образом життя (див. також Здоровий образ життя).

ЗЛОЧИННІСТЬ – відносно поширене, статистично стійке соціальне явище, форма поведінки, що відхиляється, яка представляє суспільну небезпеку. Розрізняють наступні форми З.: а) по ознаках суспільної небезпеки і кримінально-правової заборони – загальнодержавна і загальнокримінальна; насильна, корисливо-насильна (грабежи, розбій);

корислива; б) за формами провини – умисні і неумисні злочини; в) по суб'єктах З. – неповнолітніх і дорослих, чоловіків і жінок, первинна і рецидивна. З. приймає особливо великі масштаби в періоди кризового розвитку, нестабільності в суспільстві, послаблення боротьби з цим явищем. Як основні напрями соціального контролю, боротьби з З. фахівці називають прогресивні соціально–економічні перетворення, забезпечення всім громадянам умов для самореалізації, соціальну допомогу соціально слабим верствам населення.

ЗОВНІШНІ ЗАГРОЗИ безпосередньо пов'язані з транскордонною міграцією забруднюючих речовин, поширенням особливо небезпечних хімічних сполук та інфекційних хвороб; з глобальними природно-техногенними катастрофами транскордонного характеру на території іноземних держав, а також при розв'язанні війни, збройних конфліктах, пов'язаних з міжнародним техногенним тероризмом. Зовнішні загрози постають з протиріч між національними інтересами держав, при спробах розв'язати їх через диктат військової сили, дискримінації стосунків і отримання односторонніх вигод.

ЗОВНІШНІЙ ЗАХИСТ (ЛЮДИНИ) – комплекс заходів і засобів, метою якого є збереження життя та дієздатності певної особи й який може бути реалізованим без її активної участі.

ЗОНА БІОЛОГІЧНОГО ЗАРАЖЕННЯ – територія чи акваторія, в межах якої розповсюджені або куди привнесені небезпечні біологічні речовини, біологічні засоби ураження людей і тварин або патогенні мікроорганізми, що створюють небезпеку для життя і здоров'я людей, сільськогосподарських тварин і рослин, а також для довкілля.

ЗОНА ТЕХНОГЕННОЇ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ – територія чи акваторія, в межах якої діє негативний вплив одного або комплексних факторів ураження джерела техногенної НС.

ЗОНА РАДІОАКТИВНОГО ЗАБРУДНЕННЯ – територія або акваторія, в межах якої наявне радіоактивне забруднення.

ЗОНА ХІМІЧНОГО ЗАРАЖЕННЯ – територія чи акваторія, в межах якої розповсюджені або куди привнесені небезпечні ХР в концентраціях або об'ємах, що створюють небезпеку для життя і здоров'я людей, сільськогосподарських тварин і рослин протягом певного часу.

I

ІДЕНТИФІКАЦІЯ НЕБЕЗПЕК – це кількісна та якісна оцінка небезпеки за можливими передбачуваними наслідками.

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ РИЗИК – імовірність зазнати певного шкідливого впливу під час діяльності людини. Вплив може бути миттєвим, спричиненим аварією (вибухом, пожежею чи токсичним викидом), або постійним через наявність негативних чинників, наприклад, токсичних сполук (та інших чинників) у навколишньому середовищі.

Індивідуальний ризик беруть на оцінку лише для людської спільноти. Вплив небезпечних факторів на екосистеми обмежується оцінкою «групового» ризику (математично еквівалентного «соціальному» ризику). Адже метою забезпечення безпеки екосистем, передусім, є захист функціональних характеристик екосистем, їх спроможність до саморегуляції. При цьому виходять з того, що захист структурного складу екосистем (якісний і кількісний розподіл видів), має на увазі захист їхніх функціональних характеристик. За таких умов забезпечення безпеки екосистем має бути сконцентровано переважно на захисті екосистем на популяційному рівні, а не на рівні захисту окремих індивідуумів.

ІНТЕНСИВНІСТЬ ПРАЦІ характеризує ступінь напруженості праці за одиницю часу і вимірюється кількістю витраченої енергії людини. Чим вищий рівень інтенсивності праці, тим більша її продуктивність. Максимальний рівень інтенсивності визначається фізіологічними й психічними можливостями людського організму.

ІНТЕРЕС СОЦІАЛЬНИЙ – причина дій, усвідомлена потреба індивіда, соціальної групи, спільноти. І. с. – це, передусім, розуміння

значущості потреб і способів їх задоволення. І. с. виступає формою цілеспрямованої діяльності. У процесі формування І.с. виявляються його об'єкти, їх відносна цінність для суб'єкта, що характеризує його орієнтацію. У залежності від виду об'єктів, І. с. набуває тієї чи іншої спрямованості. Класифікація І. с. здійснюється по різних основах: а) за значущістю – безпосередні і опосередковані; б) за направленістю – економічні, політичні, духовні власні (у вузькому значенні) І.с.; в) по мірі усвідомленості – стихійні і програмні; г) за можливості здійснення – реальні і уявні; д) по мірі спільності – індивідуальні, групові і загальні. Відмінності І. с. знаходяться в суперечливій взаємодії. Сутність І. с. клієнтів, шарів, груп, їх зміст повинні враховувати в своїй діяльності як соціальні служби загалом, так і кожний соціальний працівник.

К

КАРТА ПРАЦІ – документ, в якому вміщуються кількісні та якісні характеристики факторів виробничого середовища і трудового процесу, гігієнічна оцінка умов праці, рекомендації щодо їх поліпшення, запропоновані пільги та компенсації.

КАТАСТРОФА – велика аварія, що виникає внаслідок господарської діяльності і завдає значну шкоду як населенню, так і навколишньому середовищу: людські жертви, каліцтва або погіршення стану здоров'я населення, забруднення природного середовища тощо. Зазвичай до катастроф відносять великі аварії, за яких загинуло не менше певної кількості людей (не менше 10 чоловік), матеріальний збиток перевищив певну суму або мав місце збіг цих обставин.

КАРАНТИН – система тимчасових організаційних, режимних, обмежувальних, адміністративних, господарських, санітарних, епідемічних, гігієнічних, лікувальних, і профілактичних заходів, які спрямовані на запобігання розповсюдження інфекційної хвороби і забезпечення локалізації

епідемічного, епізоотичного або епіфітотичного осередків і наступну їх ліквідацію.

КВАЗПОТРЕБА – штучна, уявна, перекручена потреба, що сформувалася під впливом конкретного соціального середовища (моди, захоплення, штампів поведінки): потреби в курінні, алкоголі, наркотиках тощо.

КОЛЕКТИВНИЙ ДОГОВІР – письмова двостороння угода, сторонами якої є, з одного боку, трудовий колектив, а з іншого – адміністрація підприємства, установи, організації в особі керівника; правовий інструмент, за допомогою якого трудовий колектив забезпечує собі поліпшення умов та охорони праці; гарант дотримання норм чинного законодавства України з додержання норм умов праці.

КОМПЛЕКСНА ПЕРЕВІРКА – всебічна і детальна ревізія стану безпеки й умов праці на підприємстві (на великих підприємствах – на окремих виробництвах, у цехах, об'єктах тощо). Головна мета – оцінка ефективності системи управління охороною праці, технічного стану об'єктів підприємства, стану безпеки й умов праці, виконання законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці, а також здійснення опрацьованих комплексних заходів щодо досягнення встановлених нормативів з охорони праці, створення безпечних і нешкідливих умов праці на робочих місцях.

КОНТРОЛЬ ЗА ОХОРОНОЮ ПРАЦІ – створення системи постійно діючих взаємозв'язаних заходів, спрямованих на перевірку відповідності процесу функціонування об'єкта прийнятим управлінським рішенням, наказам, законам, положенням, нормам, стандартам, правилам; виявлення результатів впливу суб'єкта (управлінських структур) на об'єкт управління (окремих працівників та колективи) і відхилень від управлінських рішень; виконання приписів посадових осіб і державних наглядових органів щодо усунення виявлених порушень вимог нормативних актів тощо.

КРИТИЧНЕ (ПОРОГОВЕ) ЕКОЛОГІЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ – мінімальна концентрація антропогенного фактора в навколишньому

середовищі, що спричиняє статистично достовірні зміни в показниках структурно-функціональної організації популяції і/або біоценозу, що перевищують межі адаптивних можливостей біосистеми, що історично сформувалися в конкретних умовах довкілля і змінювалися з часом.

Л

ЛЮДСЬКИЙ ФАКТОР – узагальнене поняття людини і її діяльності, що часто вживається у філософії, соціології, психології та інших науках. В умовах науково-технічної революції, коли створюються змішані людино-машинні системи виробництва, управління, навчання, виховання, спілкування, зростає питома вага Л. ф. Це зумовлено об'єктивною необхідністю оптимізувати ці системи, науково керувати ними. Психологія аналізує Л. ф. щодо його інтегрованості, згуртованості (соціальна психологія), адаптованості його до складних технічних і автоматичних систем (інженерна психологія), ефективності щодо тренажу, навчання і виховання (педагогічна психологія). Категорію Л. ф. не слід ототожнювати з поняттям психологічний фактор, яке є вужчим за обсягом і відображає перебіг певних психічних функцій і станів людини.

ЛЮДСЬКИЙ ЧИННИК – сукупність властивостей працівника як соціальної категорії (кваліфікація, мотиви поведінки, інтереси, свідомість, культура та ін.). Термін вживається при співставленні з технічними, економічними чинниками виробництва в зв'язку з вказівкою на необхідність обліку специфіки Л. ч., шляхів використання тощо. Л. ч. повинен мати визначальне значення в роботі соціальних служб як з окремими клієнтами, так і з різними групами і верствами населення.

М

МІКРОКЛІМАТ ВИРОБНИЧИХ ПРИМІЩЕНЬ – метеорологічні умови внутрішнього середовища приміщень, які визначаються діючими на

організм людини поєднаннями температури, вологості, швидкості руху повітря і теплового випромінювання.

МОНІТОРИНГ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА – система спостережень і контролю за станом навколишнього середовища, яка забезпечує її оцінку вихідного стану і своєчасне виявлення тенденцій змін у цьому середовищі.

МОНІТОРИНГ І ПРОГНОЗУВАННЯ НЕБЕЗПЕК полягає у спостереженні, контролі та передбаченні небезпечних процесів і явищ природи, технічної та соціальної сфер, які є джерелом небезпек; динаміки їх розвитку з метою зменшення негативного впливу.

МОНОТОННІСТЬ – особливий психічний стан, який виникає у людини як реакція на одноманітну і бідну на враження діяльність.

Н

НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ – це комплекс усіх об'єктів, явищ і процесів, зовнішніх стосовно даного організму, популяції або сукупності організмів. Взаємодія всередині комплексу здійснюється через круговорот речовин. Таким чином, навколишнє середовище включає речовини і організми біоти, з якими взаємодіє даний організм, а також популяція і сукупність організмів. Навколишнє середовище характеризується передусім за все концентраціями хімічних сполук, які споживають живі організми. З навколишнім середовищем взаємодіє зовнішнє середовище, тобто те середовище, в якому живі організми не функціонують. Проте, регулюючи потоки речовин в навколишньому середовищі, біота впливає і на концентрації біогенів у навколишньому середовищі.

НАДЗВИЧАЙНА СИТУАЦІЯ (НС) – порушення нормальних умов життя і діяльності людей на об'єкті або території, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом чи іншою небезпечною подією, яка призвела (може призвести) до загибелі людей та (або) значних матеріальних втрат.

НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ ТЕХНОГЕННОГО ХАРАКТЕРУ – транспортні аварії (катастрофи), пожежі, неспровоковані вибухи чи їх загроза, аварії з викидом (загрозою викиду) небезпечних хімічних, радіоактивних, біологічних речовин, раптове руйнування споруд та будівель, аварії на інженерних мережах і спорудах життєзабезпечення, гідродинамічні аварії на греблях, дамбах;

НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ ПРИРОДНОГО ХАРАКТЕРУ – небезпечні геологічні, метеорологічні, гідрологічні морські та прісноводні явища, деградація ґрунтів чи надр, природні пожежі, зміна стану повітряного басейну, інфекційна захворюваність людей, сільськогосподарських тварин, масове ураження сільськогосподарських рослин хворобами чи шкідниками, зміна стану водних ресурсів та біосфери;

НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ, пов'язані з протиправними діями терористичного та антиконституційного спрямування: здійснення або реальна загроза терористичного акту (збройний напад, захоплення і затримання важливих об'єктів, ядерних установок, і матеріалів, систем зв'язку та телекомунікацій, напад чи замах на екіпаж повітряного чи морського судна), викрадення (спроба викрадення) чи знищення суден, встановлення вибухових пристроїв у громадських місцях, викрадення зброї;

НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ ВОЄННОГО ХАРАКТЕРУ, пов'язані з наслідками застосування зброї масового ураження або звичайних засобів ураження, під час яких виникають вторинні фактори ураження населення внаслідок руйнування атомних і гідроелектричних станцій, складів і сховищ радіоактивних і токсичних речовин та відходів, нафтопродуктів, вибухівки, сильнодіючих отруйних речовин, токсичних відходів, транспортних та інженерних комунікацій;

НАДЗВИЧАЙНА СИТУАЦІЯ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО РІВНЯ – це надзвичайна ситуація, яка розвивається на території двох та більше областей (Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя)

або загрожує транскордонним перенесенням, а також у разі, коли для її ліквідації необхідні матеріали і технічні ресурси у обсягах, що перевищують власні можливості окремої області (Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя), але не менше одного відсотка обсягу видатків відповідного бюджету;

НАДЗВИЧАЙНА СИТУАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РІВНЯ – це надзвичайна ситуація, яка розвивається на території двох або більше адміністративних районів (міст обласного значення), Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя або загрожує перенесенням на територію суміжної області України, а також у разі, коли для її ліквідації необхідні матеріальні і технічні ресурси в обсягах, що перевищують власні можливості окремого району, але не менше одного відсотка обсягу видатків відповідного бюджету;

НАДЗВИЧАЙНА СИТУАЦІЯ МІСЦЕВОГО РІВНЯ – це надзвичайна ситуація, яка виходить за межі потенційно-небезпечного об'єкту, загрожує поширенням самої ситуації або її вторинних наслідків на довкілля, сусідні населені пункти, інженерні споруди, а також у разі, коли для її ліквідації необхідні матеріальні і технічні ресурси в обсягах, що перевищують власні можливості потенційно небезпечного об'єкта, але не менше одного відсотка обсягу видатків відповідного бюджету. До місцевого рівня також належать всі надзвичайні ситуації, які виникають на об'єктах житлово-комунальної сфери та інших, що не входять до затверджених переліків потенційно небезпечних об'єктів;

НАДЗВИЧАЙНА СИТУАЦІЯ ОБ'ЄКТОВОГО РІВНЯ – це надзвичайна ситуація, яка розгортається на території об'єкта або на самому об'єкті і наслідки якої не виходять за межі об'єкта або його санітарно-захисної зони.

НАПРУЖЕНІСТЬ ПРАЦІ – характеристика трудового процесу, що відображає навантаження переважно на центральну нервову систему, органи чуття, емоційну сферу працівника.

НАРКОМАНІЯ (від гр. *narkotikos* – приголомшуючий і *mania* – безумство) – хворобливий потяг, пристрасть до систематичного вживання наркотиків, що приводить до важких порушень фізичних і психічних функцій. За визначенням комісії експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я, Н. – це «психічний, а іноді також фізичний стан, що виникає внаслідок взаємодії між живим організмом і наркотичним засобом, що характеризується особливостями поведінки і іншими реакціями, які завжди включають потребу в постійному прийомі цього наркотичного засобу, що періодично відновлюється з метою випробувати його психічний вплив або ж уникнути дискомфорту, пов'язаного з його відсутністю».

НЕБЕЗПЕЧНА ЗОНА – простір, у якому можлива дія на працівників небезпечного й/або шкідливого виробничого фактора.

НЕБЕЗПЕЧНИЙ ВИРОБНИЧИЙ ФАКТОР – виробничий фактор, дія якого на працівника за певних умов призводить до травми чи раптового погіршення здоров'я.

НЕЩАСНИЙ ВИПАДОК – пригода, що викликала травму.

НЕЩАСНИЙ ВИПАДОК НА ВИРОБНИЦТВІ – випадок дій на працівника небезпечного або шкідливого виробничого фактора під час виконання ним трудових обов'язків чи завдання керівника робіт. Трактуються як сукупність двох неодмінних складових: факту виконання працівником трудових обов'язків і наявності небезпечного виробничого фактора, від дії якого працівник власне й постраждав (ДСТУ 2293–93 п. 25).

НОРМИ СПОЖИВАННЯ – це сукупність різних параметрів вжитку, при яких життєдіяльність людини не може опинитися в умовах дискомфорту.

НОРМА ПРАВА – форма виявлення права, санкціоноване державою обов'язкове правило загального характеру (закон, указ, постанови) в тій чи іншій сфері суспільних відносин. Сукупність норм права, які регулюють однорідні відносини, утворюють галузь права (громадянське, кримінальне, господарське тощо).

O

ОПЕРАТИВНА ПЕРЕВІРКА – перевірка стану охорони праці, додержання вимог щодо охорони відповідності споруд, устаткування й обладнання, технологій вимогам нормативу актів про охорону праці.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕХНІЧНА ПЕРЕВІРКА – контроль за організаційно-технічним забезпеченням безпеки праці в підрозділах, який реалізується на рівні організаторів та виконавців робіт.

ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ – форма злочинної діяльності; здійснюється об'єднаннями злочинців, що монополізують різні сфери злочинної діяльності (торгівля наркотиками, контрабанда тощо).

ОЦІНКА – встановлення відповідності кількісно-якісних характеристик якогось об'єкта щодо певних вимог. Види О.: моральна (схвалення чи осуд соціальних явищ відповідно до етичних категорій добра і зла), педагогічна (визначення міри засвоєння учнями знань, умінь і навичок відповідно до навчальної програми), практично-відбіркова (бракераж).

ОЦІНКА СТУПЕНЯ РИЗИКУ – це кількісна оцінка впливу будь-якої небезпеки.

Оцінка ступеня ризику (R) визначається математичною формулою як відношення кількості небезпек (n) до максимальної можливої частоти їх виникнення за конкретний період часу (N)

$$R = n / N.$$

На підставі аналізу ризику та його кількісної оцінки здійснюється управління ризиком.

ОЧІКУВАНА ТРИВАЛІСТЬ ЖИТТЯ – кількість років, які в середньому проживе представник даного покоління за припущення, що смертність представників даного покоління при переході його із однієї вікової групи до іншої буде дорівнювати сучасному рівню смертності в цих вікових групах.

ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА – це комплекс міжнародних, регіональних, державних і локальних заходів, включаючи

адміністративні, політичні, технологічні, соціальні, юридичні і суспільні, спрямовані на збереження в необхідному об'ємі природної біоти на землі, що забезпечує стійкість навколишнього середовища.

Охорона навколишнього середовища включає в себе і охорону природного середовища, спрямовану на збереження біологічного і генетичного різноманіття, підтримку найважливіших екологічних процесів і життєзабезпечуючих систем, довготривале використання природних ресурсів, необхідних для задоволення духовних, матеріальних і культурних потреб як теперішнього, так і прийдешніх поколінь.

ОХОРОНА ПРАЦІ – система правових соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження здоров'я й працездатність людини в процесі трудової діяльності.

II

ПАРАМЕТРИ СЕРЕДОВИЩА – забезпечення комфортних умов проживання людей.

ПЕРЕВІРКА НОРМАТИВНИХ УМОВ – контроль умов праці на робочих місцях і ділянках, технологічних та виробничих процесів на відповідність нормативним вимогам, а саме: дотримання правил і норм безпосередніми виконавцями, забезпеченість інвентарем, стан робочих місць та ділянок тощо. Здійснюється на виконавчому рівні.

ПИЯЦТВО і АЛКОГОЛІЗМ – поняття, тісно пов'язані між собою, але відрізняються. Пияцтво – це непомірне споживання алкоголю, яке поряд із загрозою здоров'ю людини порушує його соціальну адаптацію. Алкоголізм – патологічний потяг до спиртного, супроводжується соціально-етичною деградацією особистості. Мотиви П. вельми різноманітні. Серед них розваги, вплив найближчого оточення, дотримання питущих традицій під час свят і пам'ятних дат, подружній і сімейний нелад, неприємності на роботі, цікавість, прагнення до новизни відчуття (у молоді) тощо. Алкогольна

залежність формується поступово і визначається складними змінами, що відбуваються в організмі людини, що п'є. Потяг до спиртного виявляється в поведінці людини у вигляді підвищеної метушливості при підготовці до випивки, в потиранні рук, емоційної піднесеності. Головними причинами, що впливають на формування А., виявляються спадкові чинники, характер, індивідуальні властивості людини і особливості середовища, в якому вона живе і працює. Сприяють алкоголізації також низький рівень матеріального забезпечення і освіти, звичай пригостити один одного, прагнення подолати соромливість тощо. Розрізняють три стадії процесу алкоголізації. На першій стадії вже чітко виявляється залежність від спиртного: хворий не упустить випадку випити. На другій стадії потяг до алкоголю набуває форм фізіологічної залежності, коли організм вимагає все більше і більше спиртного. Третя стадія характеризується крайнім виснаженням компенсаторних можливостей організму, що виражається в різкому зниженні толерантності: хворі хмеліють вже від невеликих доз спиртного. Алкоголь негативно впливає на нервову систему, особливо на головний мозок, сприяє розвитку соматичних захворювань, згубно впливає на зачаття, викликає алкогольні психози, приносить незліченні біди членам сім'ї, приводить до конфліктів з дружинами. Батьки-алкоголіки негативно впливають на своїх дітей. Лікування А. вимагає кардинальної перебудови особистості, формування твердої антиалкогольної установки. У цьому хворому можуть надати допомогу психологи, медики, соціальні працівники; використовуються психотерапія, гіпнотерапія, аутогенне тренування, сенсibilізація, працетерапія, антиалкогольна пропаганда тощо. Однак успіх лікування залежить від самого хворого.

ПОВЕДІНКА – категорія для позначення сукупності дій тварин і вчинків людини. У тварин П. має головним чином інстинктивне підґрунтя, у людини вона є результатом переважно усвідомлених дій. З погляду суспільства, П. людини дістає певних політичних, моральних, естетичних та інших оцінок. П. може бути непослідовною, з перестрибуванням від одних до

інших (подекуди немотивованих) вчинків, або відносно послідовною, як певний ланцюг, системою вчинків, об'єднаних спільністю мети, мотивів тощо. П. – властива живим істотам взаємодія з оточуючим середовищем, опосередкована їх зовнішньою (рухливою) та внутрішньою (психічною) активністю. П. вивчається рядом наук (психологією, біологією, соціальними дисциплінами, кібернетикою тощо) і розглядається як така, що має природні передумови, але у своїй основі соціально обумовлена, опосередкована мовою та іншими знаково-смысловими системами, діяльність, типовою формою якої є праця, а атрибутом – спілкування.

ПОВЕДІНКА, ЩО ВІДХИЛЯЄТЬСЯ – форма дезорганізації поведінки індивіда, що виявляє невідповідність очікуванням, що склалися, моральним і правовим вимогам суспільства (а моралізм, правопорушення, злочинність, наркоманія, самогубство тощо). Потрібно відрізнити П.в. від дивацтв, ексцентричності, що мають індивідуальну природу, а також від форм інноваційної діяльності. Рівнозначно поняттю «девіантна поведінка».

ПОЗИЦІЯ СОЦІАЛЬНА – 1) місце, яке займає людина в системі соціально-класових відносин, в соціальній структурі суспільства, інакше кажучи, соціальне положення; 2) усвідомлений вибір, етична орієнтація особистості. Успіх соціальної роботи і загалом соціальної діяльності багато в чому визначається тим, наскільки враховується П. с. людей, в тому числі клієнтів соціальних служб.

ПОТЕНЦІЙНО НЕБЕЗПЕЧНИЙ ОБ'ЄКТ – об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються небезпечні радіоактивні, пожежовибухові; хімічні речовини та біологічні препарати; гідротехнічні і транспортні споруди, транспортні засоби, а також інші об'єкти, що створюють реальну загрозу виникнення НС.

ПРАВА ЛЮДИНИ – принципи, норми взаємовідносин між людьми і державою, що забезпечують індивіду можливість діяти на свій розсуд (цю частину прав звичайно називають свободами) або отримати певні блага (власне права). Розрізняють П. л. в широкому і вузькому значенні. У

вузькому значенні під П. л. маються на увазі тільки ті права, які не надаються, а лише охороняються і гарантуються державою. Вони властиві кожній людині від народження і діють незалежно від їх конституційно-правового закріплення і державних кордонів. Це право на життя і тілесну недоторканість, повагу людської гідності, свобода віри, совісті тощо. У широкому значенні (воно більш поширене) під П. л. розуміється весь комплекс прав і свобод особистості, їх різні види. П. л. ділять на негативні (охороняють свободу індивіда і визначають обов'язки держави і інших громадян стримуватися від небажаних для особистості обмежень і дій) і позитивні (фіксують обов'язки держави надавати громадянину ті або інші блага: право на труд, відпочинок, освіту, медичне обслуговування тощо). Класифікація П. л. може бути і більш детальною: а) громадянські (особисті), що гарантують індивідуальну свободу; б) політичні, що визначають можливості активної участі громадян в управлінні справами держави і суспільства; в) економічні, ті, що передбачають право на власність, підприємництво, вільне розпорядження робочою силою тощо; г) соціальні, ті, що забезпечують людині гідний рівень життя і соціальну захищеність; д) культурні, гарантуючі духовний розвиток особистості. Див. також Всесвітня декларація прав людини. Сприяти дотриманню П. л. – один з найважливіших моральних і професійних обов'язків соціальних працівників.

ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ – здатність людини до активної діяльності, що характеризується можливістю виконання роботи й функціональним станом організму в процесі роботи («фізіологічною ціною» роботи).

ПРАЦЯ – доцільна, свідома, організована діяльність людей, спрямована на створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення суспільних та особистих потреб людей. Зміст і характер праці залежить від ступеня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин.

ПРИЙНЯТНИЙ РИЗИК – рівень індивідуального ризику, виправданий з економічної, соціальної й екологічної точки зору, а також є прийнятним для управлінського адміністративного органу. Поняття

прийнятного ризику є основою методології, яка дозволяє встановити рівень небезпеки – який є надмірним, а який є прийнятним, а також встановити межі для кількісного виміру рівня безпеки.

Прийнятний ризик – це ризик, який не перевищує на території об'єкта підвищеної небезпеки або за її межами гранично допустимого рівня.

ПРИРОДА – матеріальна дійсність, яка є об'єктом людської практики і пізнання.

ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ – мало змінена дією антропогенного чинника сукупність природних умов існування людського суспільства, тваринних, рослинних та інших організмів, які, проте, постійно зазнають прямого чи опосередкованого впливу людства, з яким пов'язана господарською діяльністю.

Природне середовище є джерелом найважливіших природних ресурсів, таких, як біопродуктивні ґрунти, вода, мінерали, носії тепла (нафта, газ, вугілля, уран, торф), які забезпечують існування та розвиток біосфери.

Поняття «навколишнє середовище» і «природне середовище» не збігаються за обсягом. Навколишнє середовище включає соціальне середовище, а з поняття «природне середовище» вилучається частина біосфери, яка корінним чином перетворена людиною в об'єкти господарської діяльності (будинки, дороги, механізми, рілля та інші господарські угіддя, промислові відходи, зелені насадження тощо), тобто належать до техносфери.

З наведеного визначення терміну «навколишнє середовище» випливає, що стан захищеності навколишнього середовища визначається станом захищеності суспільства та природного середовища.

ПРИРОДНІ НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ характеризуються такими термінами та визначеннями:

Землетрус – підземні поштовхи і коливання земної поверхні, що виникають внаслідок раптових зміщень і розривів в земній корі або верхній

частині мантії Землі, які передаються на великі відстані у вигляді пружних коливань.

Осередок землетрусу – область виникнення підземного удару в товщі земної поверхні або верхньої мантії, що є причиною землетрусу.

Обвал – відрив і падіння великих мас гірських порід на крутих і обривистих схилах гір, річних долин і морського узбережжя, які виникають головним чином за рахунок послаблення зв'язування гірських порід під впливом процесів вивітрювання, діяльності поверхневих і підземних вод.

Зсув – переміщення мас гірських порід схилом під дією власної ваги і додаткового навантаження внаслідок підмиву схилу, перезволоження, сейсмічних поштовхів та інших процесів.

Сель (селевий потік) – стрімкий русловий потік, який виникає раптово (здебільшого як наслідок зливних опадів), складається із води, піску, бруду та уламків гірських порід і характеризується різким підйомом рівня води, хвильовим рухом, коротким терміном дії, значним ерозійним і кумулятивним ефектом, що створює загрозу життю і здоров'ю людей, завдає шкоди об'єктам і довкіллю.

Лавина – швидкий рух снігу і (або) льоду вниз крутими схилами гір, що раптово виникає і загрожує життю і здоров'ю людей та спричиняє шкоду об'єктам економіки і довкіллю.

Лавинонебезпечна територія – гірська місцевість, на якій є реальна потенційна небезпека сходу лавин, що спричиняють або можуть спричинити загрозу життю і здоров'ю людей та завдати шкоду об'єктам економіки і довкіллю.

Буревій – тривалий вітер руйнівної сили, швидкість якого понад 32 м/с.

Циклон – атмосферне явище із зниженим тиском повітря і буревійними швидкостями вітру, що виникає в тропічних широтах і викликає великі руйнування і загибель людей.

Шторм – тривалий дуже сильний вітер зі швидкістю понад 20 м/с, який викликає сильні хвилі на морі і руйнування на суші.

Смерч – сильний, але малий за розміром атмосферний вихор діаметром до 1000 м, у якому повітря обертається зі швидкістю до 100 м/с, і що має велику руйнівну силу.

Шквал – різке, не тривале посилення вітру до 20–30 м/с і більше, що супроводжується зміною його напрямку, яке поєднане з конвективними процесами.

Град – атмосферні опади, що випадають в теплу пору року у вигляді часток щільного льоду діаметром від 5 мм до 15 м, зазвичай разом зі зливою під час грози.

Сильний снігопад – тривале інтенсивне випадіння снігу із хмар, що призводить до значного погіршення видимості і перешкоджає руху транспорту.

Пилова буря – перенесення великої кількості пилу або піску сильним вітром, що супроводжується погіршенням видимості, видуванням верхнього шару ґрунту разом з насінням і молодими рослинами, засипанням посівів і транспортних магістралей.

Посуха – комплекс метеорологічних факторів у вигляді тривалої відсутності опадів в поєднанні з високою температурою і пониженням вологості повітря, що призводить до порушення водного балансу рослин і викликає пригнічення їх росту або загибель.

Лісова пожежа – неконтрольований процес горіння в лісах, що виникає стихійно або внаслідок неухважного поводження людей з вогнем і розповсюджується на території лісу.

Степова пожежа – неконтрольований процес горіння, що виникає стихійно або внаслідок штучного підпалу в степу.

Торф'яна пожежа – загоряння торф'яного болота, осушеного або природного, при перегріванні його поверхні променями сонця або внаслідок неухважного поводження людей з вогнем.

ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ – плодотворність, ефективність витрат конкретної праці, яка визначається кількістю продукції, виробленої за

одиницю робочого часу, або кількістю часу, витраченого на одиницю продукції. Зростання продуктивності праці означає збільшення кількості продукції, виробленої в одиницю часу, або економію робочого часу, витраченого на одиницю продукції.

ПРОМИСЛОВА АВАРІЯ – аварія на промисловому об'єкті, в технічній системі або на промисловій установці.

ПРОМИСЛОВА БЕЗПЕКА В НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ – стан захисту населення, виробничого персоналу, суб'єктів господарської діяльності і довкілля від небезпек, що виникають при промислових аваріях і катастрофах в зонах НС.

ПРОСТИТУЦІЯ – практика статевих стосунків поза шлюбом, що здійснюються за гроші або іншу винагорода. Виділяють такі істотні ознаки П.: а) рід занять – задоволення сексуальних потреб клієнтів; б) характер занять – систематичний промисел в формі статевих зв'язків з різними особами, без почуттєвого потягу і направлений на задоволення статевої пристрасті клієнта в будь-якій формі; в) мотив занять – заделегідь узгоджена винагорода у вигляді грошей або матеріальних цінностей, які є основним або додатковим джерелом прибутків повії. Причини існування П. – соціально-економічні, морально-етичні і специфічні (наявність сильного лібідо, середовище, що оточує повій – рекетири, сутенери, власники «малини» тощо). Суспільна небезпека П. полягає в соціальному паразитизмі, ухиленні від суспільно корисної праці, в поширенні венеричних захворювань і СНІДу, втраті здоров'я, етичного вигляду. Чинники, що стримують П.: заходи з підвищення життєвого рівня населення, реалізація програми статевого виховання, введення кримінальної відповідальності за діяльність сутенерів, утримувачів публічних будинків та ін.

ПРОФЕСІЙНИЙ ДОБОР – система засобів прогностичної оцінки взаємовідповідності людини і професії на основі порівняння вимог професії з психодіагностичними даними людини.

ПРОФЕСІЙНИЙ РИЗИК – величина ймовірності порушення (ушкодження) здоров'я з урахуванням тяжкості наслідків у результаті несприятливого впливу факторів виробничого середовища і трудового процесу.

ПРОФЕСІЙНІ ЗАХВОРЮВАННЯ – захворювання, які виникли виключно в результаті здійснення професійної діяльності з використанням шкідливих речових або при певних видах робіт.

P

РАДІОАКТИВНЕ ЗАБРУДНЕННЯ БІОСФЕРИ – попадання радіоактивних ізотопів в живі організми і середовище їх мешкання (внаслідок атомних вибухів, викидів радіоактивних руд тощо), що приводить до порушення екологічного балансу, поширення або збільшення різних захворювань. Існують різні форми соціального обслуговування осіб, що проживають на забрудненій території, що зазнали радіоактивного впливу.

РАДІАЦІЙНА АВАРІЯ – аварія на радіаційно небезпечному об'єкті, що призводить до виходу або викиду РР і (або) іонізуючих випромінювань за передбачені проектом для нормальної експлуатації даного об'єкту межі в об'ємах, які перевищують встановлені границі безпеки його експлуатації.

РИЗИК – величина векторна і є кількісною мірою загрози, що включає такі кількісні показники як: величину збитку від небезпечного чинника; імовірність появи (частоту появи) даного небезпечного чинника. Ризик визначається як добуток імовірності негативної події на величину (імовірність величини) можливого збитку від неї.

У термінах теорії ризику прийнято проводити аналіз подій, імовірність яких дорівнює 1 (наприклад, забруднення навколишнього середовища). У такому разі термін «ризик» еквівалентний терміну «збиток», і відповідно величина ризику кількісно дорівнює величині збитку.

РИЗИК У ПРИРОДОКОРИСТУВАННІ – імовірність несприятливих для екологічних ресурсів наслідків будь-яких (навмисних або випадкових,

поступових і катастрофічних) антропогенних змін природних об'єктів і факторів.

РИЗИК ПРИРОДНИХ КАТАСТРОФ – це імовірність небажаних наслідків будь-яких руйнівних природних і природно-антропогенних явищ у глобальному, регіональному та локальному масштабах.

РЕКРЕАЦІЯ – відпочинок, відновлення сил людини, витрачених в процесі праці.

РІВЕНЬ ЖИТТЯ – компонент образу життя, поняття, що характеризує міру і ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людей (в основному в грошових і натуральних одиницях): рівень національного прибутку, розмір оплати праці, реальні прибутки, об'єм спожитих благ і послуг, рівень споживання продовольчих і непродовольчих товарів, тривалість робочого і вільного часу, житлові умови, рівень освіти, охорони здоров'я, культури тощо. Частіше за все як узагальнюючий показник Р. ж. розглядають реальні прибутки населення. Важливий показник мінімального споживчого бюджету сім'ї.

РОБОТОДАВЕЦЬ – власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган незалежно від форм власності, виду діяльності, господарювання і фізична особа, яка використовує найману працю.

РОБОЧА ЗОНА – простір, обмежений на висоті до 2 м над рівнем підлоги або майданчика, на якому знаходиться місце постійного або тимчасового перебування працівника.

РОБОЧА ПОЗА – основне положення тіла працівника в процесі праці.

РОБОЧЕ МІСЦЕ – місце постійного або тимчасового перебування працівника в процесі трудової діяльності, оснащене засобами відображення інформації, органами керування і допоміжним обладнанням.

С

СЕРЕДОВИЩЕ СОЦІАЛЬНЕ – навколишні люди (шари, групи) суспільні, матеріальні і духовні умови його існування, формування і діяльності. С. с. в широкому значенні (макросередовище) охоплює суспільно-політичну систему загалом (суспільний розподіл праці, спосіб виробництва, сукупність суспільних відносин і інститутів, суспільну свідомість, культуру даного суспільства). С. с. у вузькому значенні (мікросередовище) як елемент загалом, включає безпосереднє оточення людини (сім'ю, трудовий колектив і різні групи). С. с. здійснює вирішальний вплив на формування і розвиток особистості (групи, шара), перетворюючись під впливом людей.

СЕРЕДОВИЩЕ ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ (НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ) включає у свій склад природне, штучне і соціальне середовище життя і суспільну діяльність людини.

СИСТЕМА – єдність, що складається із взаємозалежних частин, кожна з яких додає щось конкретне в унікальні характеристики цілого. Організації вважаються відкритими системами, оскільки вони динамічно взаємодіють із зовнішнім середовищем.

СИСТЕМА «ЛЮДИНА-ТЕХНІКА» – система, що включає людину і сукупність технічних засобів, за допомогою яких здійснюється трудова діяльність.

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ПРАЦІ (СУОП) – механізм реалізації вимог законодавства і нормативної документації про охорону праці на підприємстві, а положення про СУОП – це документ, який узагальнює дану діяльність.

СОЦІАЛЬНИЙ ЕФЕКТ – суспільно значущі наслідки поліпшення умов праці (зменшення кількості травм і професійних захворювань; зниження чисельності працівників, зайнятих на важких, небезпечних та шкідливих роботах); збільшення працездатності, продовження періоду трудової активності, підвищення творчої активності.

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД – орієнтація в психологічних дослідженнях на вивчення психіки та системи, тобто як певної цілісності, до якої входять у певних зв'язках та відношеннях окремі елементи.

СОЦІАЛЬНА СФЕРА – область життєдіяльності людського суспільства, в якій реалізується соціальна політика держави, шляхом розподілу матеріальних і духовних благ, забезпечення прогресу усіх сторін суспільного життя, поліпшення положення людини праці. С. с. охоплює систему соціальних, соціально-економічних, національних відносин, зв'язку суспільства і особистості. До неї включається також сукупність соціальних чинників життєдіяльності, суспільних, соціальних і інших груп і особистостей, умов їх розвитку. С. с. охоплює весь простір життя людини від умов її праці і побуту, здоров'я і дозвілля до соціально-класових і соціально-етнічних відносин. Змістом С. с. є відносини між соціальними і іншими групами, індивідами з приводу їх положення, місця і ролей в суспільстві, подоби і укладу життя.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ ЗАГРОЗ – фактори, обумовлені причинами соціального, економічного, психологічного характеру (недостатнім рівнем харчування, охорони здоров'я, освіти, забезпечення матеріальними благами; порушеними суспільними відносинами; недостатньо розвиненими соціальними структурами тощо).

СОЦІАЛЬНИЙ РИЗИК визначається як співвідношення між кількістю людей, що зазнали впливу з боку джерела загрози (загинули, захворіли, травмовані тощо), і ймовірністю такої події (аварія, землетрус, повінь тощо). Використання цього критерія дозволяє визначити кількість людей, які можуть бути уражені внаслідок реалізації небажаної події.

СТАНДАРТИ БЕЗПЕКИ ПРАЦІ – загальні вимоги і норми безпеки по видах небезпечних та шкідливих виробничих факторів.

СТИХІЙНЕ ЛИХО – небезпечні природні процеси та явища, які за своїми масштабами відхиляються від вузького діапазону нормального функціонування навколишнього середовища, створених людиною пристроїв,

споруд, технологій та самої людини; руйнівне природне і/або природно-антропогенне явище або процес, що може спричинити або спричинив загрозу життю та здоров'ю людей, руйнування або знищення матеріальних цінностей та окремих елементів природного середовища. Це можуть бути як короткотривалі процеси, наприклад, тайфуни, смерчі, зсуви, лавини, землетруси, виверження вулканів, цунамі тощо, так і довготривалі – засухи, масове розмноження шкідників, повені, снігові замети. Поняття набуває соціально-економічного змісту, оскільки стихійні лиха виникають переважно у місцях активної господарської діяльності людини. У міру зростання населення і розвитку господарства зростає як частота їх появи, так і обсяг збитків, завданих стихійними лихами, і кількість жертв.

Стихійні лиха можуть призвести до необхідності надання окремим територіям термінової загальнодержавної допомоги та оголошення президентом України надзвичайного стану.

T

ТЕХНІКА БЕЗПЕКИ – система організаційних заходів і технічних засобів, які запобігають впливу на працівників небезпечних виробничих факторів.

ТЕХНОСФЕРА – частина біосфери, докорінно перетворена людьми за допомогою прямого або опосередкованого впливу технічних і техногенних об'єктів (будинки, дороги, механізми, підприємства тощо) з метою найповнішої відповідності соціально-економічним (але не екологічним) потребам людства.

ТЕХНОГЕННІ (АБО АНТРОПОГЕННІ) ФАКТОРИ ЗАГРОЗ обумовлені господарською діяльністю людей (надмірними викидами і скидами в навколишнє середовище відходів господарської діяльності за умови її нормального функціонування і за аварійних ситуацій; необгрунтованими відчуженнями територій під господарську діяльність; надмірним залученням до господарського обігу природних ресурсів; іншими

пов'язаними з господарською діяльністю негативними процесами, актами або рішеннями).

ТЕХНОГЕННА НАДЗВИЧАЙНА СИТУАЦІЯ – стан, при якому внаслідок виникнення джерела техногенної надзвичайної ситуації на об'єкті, певній території або акваторії порушуються нормальні умови життя і діяльності людей, виникає загроза їх життю і здоров'ю, завдається шкода майну населення, економіці і довкіллю.

ТЕХНОГЕННА НЕБЕЗПЕКА – стан, внутрішньо притаманний технічній системі, виробничому або транспортному об'єкту, що реалізується у виді дії ураження джерела техногенної надзвичайної ситуації на людину і довкілля при його виникненні або у вигляді прямої чи опосередкованої шкоди для людини і навколишнього природного середовища в процесі нормальної експлуатації цих об'єктів.

ТРАНСПОРТНА АВАРІЯ – аварія на транспорті, що спричинила загибель людей, спричинила потерпілим тяжкі тілесні ушкодження, знищення і псування транспортних споруд і засобів або шкоду довкіллю.

ТРИВАЛИЙ ДОЩ – рідкі атмосферні опади, що випадають безперервно або майже безперервно протягом декількох діб і які можуть викликати повені, затоплення і підтоплення.

ТРАВМА – тілесне ушкодження, тобто порушення цілісності тканини та органів тіла в результаті зовнішнього впливу, що супроводжується розладом функцій окремих органів чи всього організму.

ТРУДОВЕ КАЛІЦТВО – втрата здоров'я працівника внаслідок травм чи нещасного випадку, яка сталася під час виконання трудових обов'язків (ДСТУ 2293–33 п. 30).

У

УМОВИ ПРАЦІ – сукупність особливостей знарядь і предметів праці, стан виробничого середовища організації труда, що впливають істотний чином на здоров'я, настроїв і працездатність індивіда. Виділяють чотири

групи елементів У. п.: а) санітарно-гігієнічні (мікроклімат, освітлення, шум, вібрація, стан повітряного середовища, ультразвук, різноманітні випромінювання, контакт з водою, маслом, токсичними речовинами, загальна і професійна захворюваність); б) психофізіологічні (фізичне навантаження, нервово-психічне напруження, одноманітність роботи, робоча поза тощо); в) соціальнопсихологічні (соціально-психологічний клімат трудового колективу, його соціальні характеристики); г) естетичні (конструкторські якості робочого місця, архітектурно-художні якості інтер'єра, застосування функціональної музики тощо). Чинники, що впливають на У. т.: а) соціально-економічні (нормативно-правові, економічні, соціально-психологічні, суспільно-політичні) безпосередньо зумовлені сукупністю виробничих відносин, та обумовлено рівнем розвитку продуктивних сил; б) техніко-організаційні (кошти праці, предмети і продукти праці, технологічні процеси, організація праці, організація управління) безпосередньо зумовлені рівнем продуктивних сил, та опосередовані виробничими відносинами; в) природні (географічні, біологічні, геологічні) зумовлені особливістю природного середовища, в якому здійснюється праця. Специфіка дії природних чинників на У. п. полягає в тому, що вони не тільки безпосередньо впливають на формування У. п., але і створюють середовище, в якому діють чинники, що відносяться до перших двох груп. Всі три групи чинників знаходяться в нерозривній єдності і впливають на процес праці одночасно. Облік цих чинників – необхідна умова реалізації соціального захисту населення. Створення нормальних У. п. – найважливіший чинник соціальної захищеності людей. Обов'язком соціальних служб є активний вплив на відповідні управлінські структури з метою створення (і контролю) сприятливих У. п. працівникам.

УПРАВЛІННЯ – сукупність дій, спрямованих на підтримання чи функціонування об'єкта згідно з наявною програмою, що створюється для досягнення певних цілей.

УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ПРАЦІ – підготовка, прийняття та реалізація рішень по здійсненню організаційних, технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів, спрямованих на забезпечення безпеки й збереження здоров'я людини в процесі праці.

УПРАВЛІННЯ УМОВАМИ ПРАЦІ – безперервний процес здійснення організаційно-технічних, соціально-економічних та інших заходів, спрямованих на збереження здоров'я працівників, зменшення впливу несприятливих і шкідливих факторів на організм людини.

УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНЕ – 1) в широкому значенні управління усіма і будь-якими суспільними процесами на відміну від управління в біологічних і технічних системах; 2) у вузькому значенні – управління процесами і явищами соціальної сфери суспільного життя, засіб реалізації соціальної політики. Змістом У. с. є формування критеріїв і показників соціального розвитку об'єкта, виділення виникаючих в ньому соціальних проблем, розробка і застосування методів їх розв'язку, досягнення станів, що плануються і параметрів соціальних відносин і процесів. У. с. має циклічний характер і проходить такі стадії, як прийняття управлінського рішення, його виконання і перевірку результатів його виконання. Ці стадії реалізуються з допомогою наступних функцій (напрямів) управлінської діяльності: планування (іноді виділяється прогнозування), регулювання, керівництво, організація, координація і контроль. Суб'єктом У. с. в широкому значенні виступає все населення, у вузькому значенні спеціалізовані державні і суспільні установи і служби. При здійсненні задач У. с. застосовуються різноманітні методи і кошти: економічні, адміністративні, соціально-психологічні і інш.

УРАЖАЮЧІ ФАКТОРИ ЗАГРОЗ – складова будь-якого небезпечного процесу або явища, наявність якої спричинена джерелом загрози; характеризується фізичними, хімічними і біологічними параметрами.

Численні небезпечні для людини і оточуючого її середовища уражаючі фактори поділяються на 4 види: екологічні, військові, соціально-економічні та техногенні. Запропонований поділ факторів безпеки є умовним, оскільки під час вивчення проблеми забезпечення безпеки людини, суспільства і природного середовища вплив цих факторів у загальному випадку виокремити неможливо. Усі їх та їхній вплив доводиться розглядати комплексно з урахуванням взаємного впливу і ієрархічних зв'язків. Цей принцип має стати підставою для розв'язання проблеми забезпечення безпеки людини і оточуючого її середовища.

Індивідуальний ризик характеризує розподіл ризику в просторі (по території можливого знаходження індивідуума), а соціальний ризик – масштаб катастрофічності безпеки.

УПРАВЛІННЯ РИЗИКОМ – розробка та обґрунтування оптимальних програм діяльності, спрямованих на ефективну реалізацію рішень в області забезпечення безпеки. Головний елемент такої діяльності – процес оптимального розподілу обмежених ресурсів для зниження різних видів ризику з метою досягнення такого рівня безпеки населення і навколишнього середовища, який тільки можна досягти з точки зору економічних і соціальних факторів.

Управління ризиком – це процес прийняття рішень і здійснення заходів, спрямованих на забезпечення мінімально можливого ризику. Мета управління ризиком – завчасне передбачення (прогнозування) ризику, виявлення чинників, що впливають на ситуацію, вживання відповідних заходів щодо їхнього відповідного впливу.

Управління ризиком – це інтерактивний процес з чітко визначеними етапами:

- Виявлення та ідентифікація небезпек (ситуацій), які можуть призвести до небажаних результатів.
- Аналіз і оцінка ризику небезпек (визначається ймовірність та рівень ризику).

- Моніторинг і прогнозування розвитку небезпек.
- Оцінка можливих наслідків небезпек.
- Розробка заходів і засобів щодо мінімізації наслідків небезпеки.

УРАЖАЮЧИЙ ЧИННИК – певний вид негативного впливу під час дії аварійної ситуації.

Ф

ФАЗИ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ – зміни функціонального стану організму людини в процесі діяльності.

ФУНКЦІЯ УПРАВЛІННЯ – комплекс взаємозв'язаних видів діяльності, що здійснюються суб'єктом управління під час цілеспрямованого впливу на об'єкт управління. Об'єкт управління охороною праці – це діяльність функціональних служб та структурних підрозділів підприємства із забезпечення безпечних і здорових умов на робочих місцях, у цехах, на підприємстві в цілому.

Х

ХІМІЧНА АВАРІЯ – аварія на хімічно небезпечному об'єкті, що призводить до виливу або викиду небезпечних хімічних речовин (ХР), які здатні спричинити загибель або хімічне зараження людей, продовольства, харчової сировини і кормів, сільськогосподарських тварин і рослин, або до хімічного зараження довкілля.

ХІМІЧНО НЕБЕЗПЕЧНИЙ ОБ'ЄКТ – об'єкт, на якому зберігають, переробляють, використовують або транспортують небезпечні ХР, при аварії на якому або його руйнуванні може виникнути загибель або хімічне зараження людей, сільськогосподарських тварин і рослин, об'єктів господарської діяльності, а також довкілля.

Ц

ЦІЛЬОВА ПЕРЕВІРКА – поглиблена перевірка конкретних питань з охорони праці для їх поглибленого вивчення, що проводиться одним державним інспектором чи групою державних інспекторів протягом робочого дня (зміни) або кількох днів (не більше п'яти) за планом чи вказівкою начальника інспекції (територіального управління). Такі перевірки можуть здійснюватися державними інспекторами самостійно або під керівництвом начальника інспекції, посадової особи територіального управління чи департаменту.

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ – відбіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, націлена на певний аспект соціальних цінностей. Детермінантами Ц. о. особистості виступають матеріальні умови життєдіяльності, а також індивідуально-типові риси, нахили, здатності і здібності людини.

ЦІННОСТІ СОЦІАЛЬНІ – 1) в широкому значенні – значимість явищ і предметів реальної дійсності з точки зору їх відповідності або невідповідності потребам суспільства, соціальних груп і особистості; 2) у вузькому значенні – етичні і естетичні вимоги, вироблені людською культурою, що є продуктами суспільної свідомості. До числа Ц. с. відносять світогляд, соціальну справедливість, людська гідність, цивільний обов'язок тощо.

Ш

ШКІДЛИВА РЕЧОВИНА – речовина, яка при контакті з організмом людини у разі порушення вимог безпеки може викликати виробничі травми, професійні захворювання або відхилення у стані здоров'я, що виявляються сучасними методами як у процесі роботи, так і у віддалені періоди життя теперішнього і наступних поколінь (ГОСТ 12.1.007–76).

ШКІДЛИВИЙ ВИРОБНИЧИЙ ФАКТОР – фактор середовища і трудового процесу, вплив якого на працівника за певних умов (інтенсивність, тривалість та ін.) може викликати професійне захворювання, тимчасове або стійке зниження працездатності, підвищити частоту соматичних і інфекційних захворювань, призвести до порушення здоров'я нащадків.

ШКІДЛИВИЙ ЧИННИК – певний вид негативного впливу під час дії небезпечної ситуації. Види шкідливих чинників, для людини зокрема, – це умови існування, відмінні від нормальних: тиск, температура, фізико-хімічний склад атмосфери або їжі, рівень електромагнітного випромінювання, психологічний подразник тощо.

ШТРАФ – покарання (оплата) за порушення однією зі сторін договірних зобов'язань. Має за мету зміцнення договірної дисципліни і відшкодування збитків потерпілій стороні.

ШТУЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ – все те, що створено виробничою діяльністю людини для забезпечення життя (будівлі, споруди, транспортні та повітряні комунікації, системи енергопостачання тощо).

Я

ЯКІСТЬ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА – міра відповідності середовища проживання людини її потребам, які характеризуються привабливістю життя, станом здоров'я та рівнем захворюваності людей, стандартизованих для даної групи населення.

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ – сукупність природних і соціальних умов, що забезпечують (не забезпечують) комплекс здоров'я людини – особистого та громадського. Якість життя характеризує відповідність середовища проживання людини його потребам, що інтегрально відображають середню тривалість життя, міру здоров'я людей і рівень їхньої захворюваності (фізичної та психологічної), стандартизованого для даної групи населення.

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ – компонент (сторона) образу життя; категорія, що виражає якість задоволення матеріальних і духовних потреб людей: якість

харчування, якість одягу і її відповідність моді, комфортність житла, якісні характеристики в сфері охорони здоров'я, утворення, обслуговування населення, якісна структура дозвілля, етична атмосфера, настрої, міру задоволення людей в змістовному загальному пізнаванні світу, творчій праці, структурі розташування тощо. Органічно пов'язане з рівнем життя. Облік і знання Я. ж. своїх клієнтів, основних соціальних і інших груп верств населення неодмінні умови успішної діяльності соціального працівника.

Поняття «якість життя» на загальному рівні є досить умовний, суб'єктивний показник. Його необхідно уточнити за допомогою системи критеріїв або одного комплексного критерія, до якого можуть увійти, наприклад, середня очікувана тривалість життя, загальна захворюваність, житлові умови, зайнятість, рівень доходів, рівень освіти, можливість задовільнити пізнавальні, естетичні та інші культурні потреби. Проблема полягає у доборі критеріїв і наданні кожному із них відносної ваги, що можна зробити експертно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. — К., 1996.
2. Кодекс законів про працю України з постатейними матеріалами / За ред. В. М. Вакуленко, О. П. Товстенко. — К., 1998.
3. Законодавство України про охорону праці. — В 3-х т. — К., 1995.
4. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 46—47.
5. Міжнародне законодавство про охорону праці: Конвенції та рекомендації МОП. — К., 1997.
6. Гігієнічна класифікація охорони праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу. МОЗ України. — К., 1998. — 34 с.
7. Гігієнічна класифікація праці: Гігієнічні нормативи. — К., 2001.
8. Державний реєстр міжгалузевих і галузевих нормативних актів про охорону праці. — К. : Основа, 1998. — 240 с.
9. Амоша А. И. Управление условиями труда: проблемы перестройки. — К. : Наук. думка, 1990. — 216 с.
10. Амоша А. И. Экономическая эффективность улучшения условий труда (предпосылки, анализ, прогнозирование). — Донецк : ИЭП НАН Украины, 1998. — 378 с.
11. Безопасность жизнедеятельности: Учеб. пособ. / Под ред. Э. А. Арустамова. — М.: Маркетинг, 1999.
12. Васильчук М. В., Вінокурова Л. Е., Тесленко М. Я. Основи охорони праці. — К. : Просвіта, 1997.
13. Денисенко Г. Ф. Охрана труда. — М. : Высш. школа, 1985.
14. Жидецький В. Ц., Джингирей В. С., Мельников О. В. Основи охорони праці. — Львів : Афіша, 1999. — 347 с.

15. Керб Л. П. Производственная санитария и охрана труда. — К., 1985.
16. Керб Л. П. Основы охорони праці: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. — К., 2001.
17. Количественные оценки тяжести труда: Межотраслевые метод. рекомендации. — М. : Экономика, 1988.
18. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці. — К., 2000.
19. Лапін В. М. Безпека життєдіяльності людини. — Львів, 1999. — 186 с.
20. Методические рекомендации по комплексной оценке социально-экономической эффективности мероприятий по улучшению условий и охраны труда. — М., 1985.
21. Методика визначення соціально-економічної ефективності заходів щодо поліпшення умов і охорони праці. — К. : Основа, 1999.
22. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону праці». — К., 1996.
23. Основы охорони праці / Під ред. М. П. Купчика. — К. : Основа, 2000. — 416 с.
24. Охорона праці в Україні. — К. : Юрінкомінтер, 1999. — 400 с.
25. Пістун І. П. Охорона праці: Практикум. — Суми, 2000. — 207 с.
26. Справочник по охране труда на промышленном предприятии / К. Н. Ткачук, Д. Ф. Иванчук, Р. В. Сабарно, А. Г. Степанов. — К. : Техника, 1991. — 285 с.
27. Экономика труда и социально-трудовые отношения / Под ред. Г. Т. Мелькьяна, Р. П. Колосовой. — М.: Изд-во МГУ, 1996.
28. Экология и безопасность жизнедеятельности / Под ред. Л. А. Муравья. — М. : ЮНИТИ, 2000.